

EWA KOMOROWSKA

TYTUŁY I ŚRÓD TYTUŁY
W PRZEKŁADACH BIBLIJ NA JĘZYK POLSKI

WSTĘP

Biblia stanowi niezwykle cenne źródło dla badaczy różnych dyscyplin wiedzy. Literatura przedmiotu jest już niezmiernie bogata, jednak brakuje w niej opracowań dotyczących pochodzenia, roli i budowy tytułów w Piśmie św. Onomaści również nie podejmowali tego zagadnienia. W pracach językoznawczych zajmowano się głównie funkcją i odmianą tytułów literackich oraz frazeologią biblijną i modlitewną używaną w nazewnictwie utworów literackich¹. Wyjątek stanowi artykuł G. Kubskiego (*Ars inveniendi w komentarzu ks. M. Wolniewicza do Ewangelii według św. Mateusza*²), który zanalizował tytuły od strony retorycznej. Wydaje się zatem celowe, aby przyjrzeć się tytułom występującym w Piśmie św. Postanowiono dociec, od kiedy tytuły stanowią integralną część ksiąg staro- i nowotestamentowych,

---

Mgr EWA KOMOROWSKA – doktorantka w Katedrze Historii Języka Polskiego Uniwersytetu Łódzkiego; adres do korespondencji: Uniwersytet Łódzki, Katedra Historii Języka Polskiego, al. Kościuszki 65, 90-514 Łódź.

¹ S. Bąba, *Frazeologia biblijna i modlitewna w tytułach utworów literackich*, „Język Polski” 21(1971), s. 358-364; A. M artus z e w s k a, *Tytuły powieściowe*, „Ruch Literacki” 18(1977), nr 12, s. 137-146; E. B r e z a, *Odmiana tytułów typu „Flis”, „Giaur” w języku polskim. Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, Poznań 3-5 września 1985. Księga referatów*, red. K. Zierhofer, Poznań 1988, s. 63-65; J. O r ł o w s k i, *Poetyka tytułów rosyjskiej poezji wolnościowej*, „Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego” 23(1981), s. 86; W. P i s a r e k, *Tytuł utworu swoistą nazwą własną*, „Zeszyty Naukowe WSP” [Katowice] 31(1966), s. 78-79.

² W: *Retoryka dziś. Teoria i praktyka*, red. R. Przybylska, W. Przyczyna, Kraków 2001.

na jakich zasadach są budowane i jakie pełnią funkcje. Aby zrealizować przedstawione wyżej cele, posłużono się metodą filologiczną, porównując tytuły i śródtytuły w kolejnych przekładach, a w odniesieniu do tłumaczenia Wujka – także kolejnych redakcji Biblii Wujkowej³. Dla celów porównawczych sięgnięto do przekładów innowierczych i obcojęzycznych⁴. W niniejszym artykule ograniczono materiał do Ewangelii według św. Mateusza, mając nadzieję, że na tej podstawie da się wyciągnąć wnioski reprezentatywne dla tytułów w całej Biblii. Wyrażenie *tytuł biblijny* ma szeroki zakres znaczeniowy i bywa rozmaicie rozumiane. Z jednej strony odnosi się ono do tytułów ksiąg staro- i nowotestamentowych, takich jak np.: *Księga Powtórzonego Prawa, Księga Barucha, Lamentacje, Ewangelia według św. Łukasza, 1 List do Tesaloniczan czy Dzieje Apostolskie*. Takie rozumienie terminu można odnaleźć w prawie wszystkich przekładach Pisma św., np.:

TYTUŁY czyli napisy ewangelij wyraża się od bardzo dawna w ten sposób, że pisze się: ewangelia ‘według’ św. Łukasza, ‘według św. Marka i.t.d., by dać poznać, że to jedna i ta sama ‘dobra nowina’ o życiu i nauce Zbawiciela, przez czterech ewangelistów podana⁵.

TYTUŁ KSIĘGI. Napis ‘Praxeis Apostolan’, w Wulgacie ‘Actus Apostolarum’, choć może nie pochodzi od samego autora księgi, jest jednak starszy od najdawniejszych kodeksów greckich, a nawet najstarszych przekładów. Znaczy on dosłownie tyle co **d z i a ł a n i a** (czyny) **a p o s t o ł ó w** i odpowiada całkowicie treści dzieła [...] Tytuł ‘Actus Apostolarum’ Wujek przetłumaczył przez ‘Dzieje Apostolskie’⁶.

Tytuły poszczególnych ksiąg Pisma św. są kopią oryginalnych tytułów. W tytułach zaskakującą rzeczą będzie określenie ‘księgi’ zamiast ‘księga’, ale tak właśnie jest w Biblii Wujkowej⁷.

Drugie znaczenie omawianego terminu odnosi się do tytułów nadawanych poszczególnym perykopom biblijnym, np.: *Stworzenie świata, W gościnie u Zacheusza w Jerychu, Flota Salomona, Nawrócenie Szawła, Które przykazanie największe, Rodowód Jezusa*⁸. Wydawcy, chcąc jak najlepiej przedstawić wiernym

³ Zob. Źródła – polskie wydania Pisma św.

⁴ Zob. Źródła – obcojęzyczne wydania Pisma św.

⁵ *Pismo święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie polskim W. O. Jakóba Wujka T.J.*, ks. S. Styś, ks. J. Rostworowski, Kraków 1935, s. 4.

⁶ *Pismo święte w tłumaczeniu ks. Jakóba Wujka*, J. Archutowki, W. Hozakowski, J. Kruszyński, W. Michalski, F. Rosłaniec, P. Stach i W. Szczepański, t. II, Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin 1926, s. 126.

⁷ *Biblia w przekładzie ks. J. Wujka z 1599 r. Transkrypcja typu B oryginalnego tekstu z XVI w.*, ks. J. Frankowski, Warszawa 1999, s. XXV.

⁸ Szczegółowy wykaz losowo wybranych nazw w poszczególnych wydaniach Pisma św. notuje tab. nr 1.

trudny tekst Pisma św., nadają grupie perykop, połączonych wspólnym motywem tematycznym, dodatkowe tytuły główne, np.: *Działalność Jezusa w Galilei* (BT) czy *Męka i Zmartwychwstanie Pana Jezusa*. Taką segmentację spotykamy w wielu wydaniach Biblii. Na ich nazywanie stosuje się termin *tytuł*, *śródytuł* bądź *podtytuł*, nie zawsze konsekwentnie, np.: „Każdą większą księgę dzielimy na części, by pomóc czytelnikowi dostrzegać treści księgi i etapy Historii Zbawienia lub główne części księgi. Podtytuły służą wskazaniu kolejnych jednostek tematycznych czy też jakiś szczegółowych, choć bardziej szczególnych treści [...]”. Póki chodziło o wstępny etap, w którym wczytywałem się w tekst i wyodrębniałem perykopy i opatrywałem je tytułem, praca szła niezłe⁹. Także G. Kubski w obrębie komentarza stosuje termin *śródytuł*: „W obręb komentarza zaliczam także wstęp do księgi oraz uzupełnienia dyskursu hagiografa poprzez *śródytuły*”¹⁰. Ponadto znajdujemy u niego jeszcze jeden termin: *nadrzędny śródytuł*, stosowany synonimicznie do wyżej wymienionych: „Kazanie na górze ma zatem summujący śródytuł składających się nań perykop, ogólniejszy, *nadrzędny śródytuł*: *Mowa o świętości królestwa Bożego* (hierarchię śródytułów podkreśla zróżnicowanie ich drukarskiego składu)”¹¹.

Podział świętych ksiąg na większe części tematyczne bywa odmienny w różnych wydaniach, toteż to, co w jednym wydaniu Biblii jest tytułem, w innym staje się podtytułem lub śródytułem. Ilustruje to tab. 1, w której zestawiono przykładowo sposoby segmentowania wybranych fragmentów Pisma św. i opatrywania ich tytułami. Dlatego, dla uniknięcia chaosu w terminologii, w dalszej części pracy posłużono się ogólnym terminem tytuł biblijny oznaczającym tytuły poszczególnych opowiadań biblijnych, które wyjaśniają treść utworu lub jego części i są umieszczane na początku odnośnego tekstu.

Tab. 1. Tytuły losowo wybranych opowiadań biblijnych, uwzględniające podział na śródytuły i podtytuły

Kowalski, 1957	Biblia Tysiąclecia, 1989	Nowy Testament, Księga Jezuici, 1948	Wolmewicz, 1983
Lata dziecięce Pana Jezusa (rozdz. 1-2)	Historia dzieciństwa Jezusa (rozdz. 1-2)	Cz. I. Rodowód i lata dziecięce Zbawiciela (rozdz. 1-4, 11)	
Przygotowanie publicznej działalności Pana Jezusa (rozdz. 3)	Przygotowanie do działalności Jezusa (rozdz. 3)		

⁹ *Biblia w przekładzie ks. J. Wujka z 1599 r. Transkrypcja typu B.*, s. XXI; podkr. moje – E. K.

¹⁰ Dz. cyt., s. 227; podkr. moje – E. K.

¹¹ Tamże, s. 237; podkr. moje – E. K.

<p>Publiczna działalność Pana Jezusa w Galilei (rozdz. 4-9, 34)</p>	<p>Działalność Jezusa w Galilei Początek działalności (rozdz. 4) Kazanie na górze (rozdz. 5-7) Jezus cudotwórca (rozdz. 8-12)</p>	<p>Cz. II. Działalność Pana Jezusa w Galilei 1. Pierwsze kroki (rozdz. 4, 12-4, 22) 2. Kazanie na górze (rozdz. 5-7) 3. Stwierdzenie nauki przez wiele cudów (rozdz. 8-9, 34) 4. Wybór Apostołów i danie im imion (rozdz. 9, 35-10, 42)</p>	<p>I Nauka o Królestwie Bożym i znaki jego nadejścia Początki nauczania o Królestwie Bożym (rozdz. 3, 1-4, 42) Mowa o świętości Królestwa Bożego (5, 1-7, 29) Jezus uwalnia ludzi od zła (8, 1-9, 38) Mowa do głosicieli ewangelii (rozdz. 10)</p>
<p>Izrael odwraca się od Mesjasza (rozdz. 9, 35-18)</p>	<p>Nauczanie w przypowieściach (rozdz. 13) Kształtowanie Apostołów w Galilei i na pograniczach (rozdz. 14-18)</p>	<p>5. A zatem Jezus jest Mesjaszem (rozdz. 11) 6. Mnożące się sprzeczności (rozdz. 12-13, 53) 7. Nauczanie w przypowieściach (rozdz. 13, 1-53) 8. Różna podróże, przepłatane cudami (rozdz. 13, 54-18)</p>	<p>Naród wybrany nie przyjmuje Jezusa (11-12) Mowa o właściwościach Królestwa Bożego (rozdz. 13) Królestwo Boże w Kościele (rozdz. 14-17) Mowa o braterskiej miłości (rozdz. 18)</p>
<p>Działalność Pana Jezusa w Galilei W drodze do Jerozolimy (rozdz. 19-20) Ostatnie dni Pana Jezusa w Jerozolimie (rozdz. 21-25)</p>	<p>Jezus w Judei i w Jerozolimie Ostatnia podróż do Jerozolimy (rozdz. 19-20) Działalność w Jerozolimie (rozdz. 21, 1-22) Spory z przeciwnikami w świątyni (rozdz. 18, 23-22) Mowa Jezusa przeciw uczonym w Piśmie i faryzeuszom (rozdz. 23) Mowa o zburzeniu Jerozolimy i przyjściu Chrystusa (rozdz. 24-25)</p>	<p>Cz. III Chrystus w Jerozolimie z okazji Ostatniej Wielkanocy 1. Po drodze do Jeruzalem (rozdz. 19-20) 2. W Jerozolimie (rozdz. 21-25)</p>	<p>Wszystkie narody wejdą do Królestwa Bożego (rozdz. 19-23) Mowa eschatologiczna (rozdz. 24-25)</p>
<p>Ostatnia Wieczerza, męka, śmierć i zmartwychwstanie Pana Jezusa (rozdz. 26-28)</p>	<p>Męka i zmartwychwstanie Chrystusa (rozdz. 26, 1-16) Ostatnia wieczerza (rozdz. 26, 17-35) Jezus w Ogrójcu (rozdz. 26, 36-27, 31) Jezus na Gólgocie (rozdz. 27, 32-28, 15) Jezus ukazuje się uczniom (rozdz. 28, 16-20)</p>	<p>Cz. IV. Męka i zmartwychwstanie Pana Jezusa 1. Męka (rozdz. 26-27) 2. Zmartwychwstanie (rozdz. 28)</p>	<p>II Męka, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa</p>

SEGMENTACJA TEKSTU BIBLIJNEGO

Współczesny czytelnik, chcąc oddać się lekturze konkretnego fragmentu Pisma św., z pewnością znajdzie go bez trudu, ponieważ Biblia podzielona jest na odpowiednio ponumerowane księgi, rozdziały i wersety oraz na perykopy, zaopatrzone tytułami. Takie „udogodnienia” nie zawsze jednak występowały w tekście świętym. Droga do podziałów, z jakich obecnie korzystamy, była bardzo długa. Przyjrzyjmy się zatem, od kiedy i w jaki sposób dokonywano segmentacji tekstu Pisma św.

WYODRĘBNIENIE KSIĄG, ROZDZIAŁÓW I WERSETÓW

W najstarszych redakcjach hebrajskich, w których pismo biegło od prawej do lewej strony, nie ma jakiegokolwiek punktacji i rozdzielania wyrazów. Tylko gdzieś oddzielono słowa kreseczkami bądź kropkami. Również w pierwotnych tekstach aramejskich nie stosowano odstępów. Jednak, dla ułatwienia czytania, niektórzy skrybowie pisali na końcu wyrazów litery o wydłużonym kształcie. Dopiero od II w. przed Chrystusem tekst święty był przepisywany z odstępami między wyrazami i podziałem na urywki, jak na Papirusie Nash czy zwojach Księgi Izajasza znalezionych w Qumran. Najstarsze manuskrypty greckie również nie miały podzielonego tekstu na wyrazy. Skrybowie kreślili literę po literze z lewej strony ku prawej – czyli w odwrotnym kierunku od pisma hebrajskiego – bez żadnych znaków, co nie sprzyjało łatwemu odczytaniu. W pewnych miejscach można było tworzyć podwójny układ słów i otrzymywać zazwyczaj dwie wersje. Od XI w., wraz z wprowadzeniem minuskuły (małych liter), która umożliwiła „pisanie ciągle”, nastąpił podział z zastosowaniem akcentów i znaków przestankowych¹². Kanon pism staro- i nowotestamentowych ustalił ostatecznie synod w Kartaginie w 397 r. Spis ten potwierdził Sobór Florencki (1441), Trydencki (1546) i Watykański I. W 1646 r. uczynił to Kościół prawosławny. Liczba ksiąg świętych dla każdego wyznania jest stała i wynosi: 39 dla żydów, 73 dla katolików i prawosławnych, 66 dla protestantów.

Tytuły ksiąg świętych (typu: Ewangelia św. Mateusza czy Księga Rodzaju), zwane przez ks. A. Szlagowskiego nagłówkami, są „[...] bardzo stare [...] i pochodzą z II lub z końca I w.”¹³ Skrybowie już od III w. zaczęli segmentować tekst Pisma św. na większe urywki. Ammoniusz z Aleksandrii ok. 220 r. podzielił Ewangelie na odcinki (Mateusz miał ich 335, Marek – 233, Łukasz – 342 i Jan –

¹² Z. Ziółkowski, *Biblia. Księga Boga i człowieka*, Warszawa 1995, s. 108.

¹³ *Nowy Testament Jezusa Chrystusa w przekładzie ks. J. Wujka*, ks. Antoni Szlagowski, Kraków 1923, s. 24.

232). Numery tych perykop zaznaczane były na marginesie czarnym atramentem, a czerwonym – tych urywków, które występowały w innych miejscach tekstu ewangelicznego. Poza tym podziałem wszedł zwyczaj dzielenia na większe segmenty, zapowiadające późniejsze rozdziały. W ten sposób Ewangelia według św. Mateusza została podzielona na 68 części, Marka – na 48, Łukasza – na 83 i Jana – na 18. Według Z. Ziółkowskiego jeden z tych podziałów został po wielu latach zastosowany przez S. Langtona (†1228) i przyjęty przez Kościół¹⁴. Z kolei we wstępie do Biblii łacińsko-polskiej z 1861 r. czytamy: „[...] podział ksiąg świętych na rozdziały dokonany został po raz pierwszy w XIII w. przez kardynała Hugona s. Caro z zakonu kaznodziejskiego (†1264), który pierwszy ułożył dzieło zwane Konkordancją („Concordantiae Bibliorum”), bardzo wielkiego użytku dla pragnących znaleźć żądane texto w Piśmie świętem [...]”¹⁵. Segmentacji na wiersze starotestamentowych ksiąg protokanonicznych dokonał w 1528 r. S. Pagnini. W 1551 r. R. Stefan podzielił na wiersze grecki tekst Nowego Testamentu, a w 1555 – łacińskie wydanie całej Biblii. Podziały wyżej wymienionych biblistów, zastosowane do Wulgaty, zostały wprowadzone do tekstów oryginalnych całego Pisma św. i jego tłumaczeń.

O ile ilość ksiąg i rozdziałów w kolejnych edycjach Pisma św. jest taka sama, o tyle zmienia się liczba wierszy i sposób ich numeracji. Różnice występowały już między żydowskim układem Biblii hebrajskiej a Wulgatą. Spowodowane były one włączeniem do tekstu łacińskiego niektórych wierszy z Septuaginty. Najwięcej kłopotów sprawiała Księga Psalmów. Ich numeracja w tekście znacznie różni się od współczesnej, ponieważ niektóre psalmy w Wulgacie zostały połączone (np. Psalm 9 łączy Psalm 9 i 10 oryginału hebrajskiego).

Opisywane przez biblistów wahania dotyczące ilości wierszy w danym rozdziale można zaobserwować, analizując kolejne edycje Ewangelii według św. Mateusza. Prześledźmy to na przykładzie wybranych rozdziałów.

---

¹⁴ Dz. cyt., s. 108-109.

¹⁵ *Biblia łacińsko-polska czyli Pismo święte Starego i Nowego Testamentu podług textu łacińskiej Wulgaty i polskiego przekładu X. Jakóba Wujka z komentarzem Menochiusza T. J. Przełożonym na język polski*, X. S. Kozłowski, Wilno 1861.

Tab. 2. Różnice ilościowe wierszy w danym rozdziale

Rozdział	Wolniewicz, 1983	Biblia Tysiąclecia, 1989	Evangelia według św. Mateusza, Przekład ekumeniczny, 1997	Szlagowski, 1923
9	Uzdrowienie sparaliżowanego 1-8	Uzdrowienie paralytyka 1-8	Uzdrowienie sparaliżowanego 1-8	Uzdrowienie powietrzem ruszonego 1-8
	Powołanie Mateusza 9-13	Powołanie Mateusza 9-13	Powołanie Mateusza 9-13	Powołanie Mateusza 9-17
	Sprawa postów 14-17	Sprawa postów 14-17	Sprawa postów 14-17	
	Wskrzeszenie córki Jaira i kobiety chorej na krwotok 18-26	Córka Jaira i kobieta cierpiąca na krwotok 18-26	Córka Jaira i kobieta cierpiąca na krwotok 18-26	Uzdrowienie niewiasty krwotok cierpiącej i wskrzeszenie córki Jaira 18-26
	Uzdrowienie dwóch ślepców 27-31	Uzdrowienie dwóch niewidomych 27-31	Uzdrowienie dwóch niewidomych 27-31	Ślepemu wzrok przywraca 27-31
	Uzdrowienie opętanego niemowla i innych chorych 32-36	Uzdrowienie opętanego i chorych 32-36	Uzdrowienie głuchoniemego 32-34 Lud bez pasterza 35-38	Uzdrowienie niemego 32-38
Rozdział	Biblia Tysiąclecia, 1989	Romaniuk, 1996	Frankowski, 1999	Biblia, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, 1980
22	Przypowieść o uczcie królewskiej 1-14	Przypowieść o uczcie królewskiej 1-14	Przypowieść o wezwaniu na gody 1-14	Podobieństwo o uczcie weselnej 1-14
	Sprawa podatku 15-22	Sprawa podatku 15-22	Cesarskie i boskie 15-22	O płaceniu podatków cesarzowi 15-22
	Sprawa zmartwychwstania 23-33	Sprawa powszechnego zmartwychwstania 23-33	Problem zmartwychwstania umarłych 23-33	Małżeństwo przy zmartwychwstaniu 23-33
	Największe przykazanie 34-40	Największe przykazanie 34-40	Największe przykazanie 34-40	O największym przykazaniu 34-40
	Mesjasz Synem Bożym 41-45	Mesjasz Synem Bożym 41-46	Pochodzenie Chrystusa 41-46	Czym Synem jest Chrystus ? 41-46
Rozdział	Frankowski, 1999	Wolniewicz, 1983	Romaniuk, 1996	Kowalski, 1957
1	Rodowód Jezusa 1-17	Jezus potomkiem Dawida 1-17	Rodowód Jezusa 1-17	Rodowód Pana Jezusa 1-17
	Narodziny Jezusa 18-24	Syn Boży przychodzi zbawić swój lud 1-24	Narodzenie Jezusa 18-25	Narodzenie Pana Jezusa 18-25

Jak wynika z przedstawionej wyżej tabeli, różnice w numeracji nie są wielkie. Wynikają one prawdopodobnie z faktu, iż podstawą przekładu był inny tekst.

WYODRĘBNIENIE TYTUŁÓW

Wyodrębnienie tytułów jako samodzielnych jednostek nazewniczych stanowi końcowy etap segmentacji ksiąg Pisma św. Bardzo ryzykowne byłoby kateryczne stwierdzenie, iż tytuły pojawiły się w tym albo w tym roku. Metoda filologiczna, pozwalająca w przybliżeniu określić czas ich wprowadzania, nie wyklucza możliwości pomyłki, ponieważ badacz może nie mieć dostępu do wszystkich wydań Pisma św. Dlatego bezpieczniej jest powiedzieć, z czego tytuły się wywodzą oraz od kiedy notuje się ich występowanie w kolejnych redakcjach Biblii. Wszystkie tytuły zostały nadane przez tłumaczy, redaktorów czy wydawców, ale pierwszego osobowego twórcy nie daje się ustalić.

Aby lepiej zobrazować proces wyodrębniania się tytułów biblijnych jako samodzielnych jednostek nazewniczych, przyjrzyjmy się najpierw poniższej tabeli:

Tab. 3. Stosowanie summ lub tytułów w Bibliach

BIBLIA	Występowanie summ	Występowanie tytułów
Nowy Testament, drukarnia Szarffenbergów 1556	summa	
Biblia Leopoldy 1561	summa	
Biblia nieświeska	summa	
Nowy Testament, J. Wujek 1593	summa	
Biblia gdańska 1738	summa	
The Holy Bible 1804	summa	
Biblia gdańska 1810	summa	
Nowy Testament, Tow. Biblijne Warszawskie 1821	summa	
Biblia gdańska 1823	summa	
Biblia gdańska 1834	summa	
Biblia, abp J.W. Dunin 1858	summa	tytuł
Pismo święte, red. S. Kozłowski 1861		tytuł
Dzieje Starego i Nowego Testamentu, ks. K.B. Grabowski 1865		tytuł

Nowy Testament. Trawicz i Syn 1868	summa	
Biblia łacińsko-polska 1887		tytuł
Pismo święte. J. Fr. Alliolo 1893	summa	
Nowy Testament, red. ks. dr. A. Szlagowski 1923		tytuł
Pismo święte, red. J. Archutowski, W. Hozakowski, J. Kruszyński, F. Rośliniec, P. Stach, W. Szczepański 1926		tytuł
Biblia poznańska 1932		tytuł
Biblia mariawicka 1931	summa	
Biblia jezuicka 1935	summa	
Nowy Testament 1948		tytuł
Pismo święte Nowego Testamentu, red. S. Kowalski 1957		tytuł
Ewangelia św. Mateusza, oprac. ks. J. Homerski 1979		tytuł
Pismo święte Nowego Testamentu, red. ks. M. Wolniewicz 1983		tytuł
Nowy Testamenty, Bryt, i Zagr. Tow. Bib. 1989		tytuł
Nowy Testament, bp. H. Romaniuk 1996		tytuł
Biblia, red. ks. J. Frankowski 1999		tytuł

Powyższa tabela ukazuje, iż przez wiele wieków tytuły nie były stosowane w poszczególnych wydaniach Biblii w Polsce. Od XVI w. zaczęto ułatwiać wiernym lekturę i zrozumienie Pisma św., wprowadzając na początku każdego rozdziału 'summy', czyli streszczenia opisywanych wydarzeń. O ich pożyteczności i przydatności wypowiadał się już J. Wujek we wstępie do Nowego Testamentu z 1593 r.: „Przydaliśmy też na początku summę i porządek historyjej ewangeljej św. ze czterech ewangelistów zebrany, na swe części i lata, w których co się działo, tak rozdzielony, że z niego wnet obaczysz, które częśćkę ewangeljej wszyscy czterej ewangelistowie, które zasię trzej albo dwaj, albo tylko jeden, i w którym rozdziele opisuje. Co też do wyrozumienia [...] Pisma św. jest bardzo potrzebne”¹⁶. Podobne

¹⁶ *Nowy Testament w przekładzie ks. J. Wujka*, s. LXV.

uwagi można odnaleźć również w innych wydaniach Pisma św.: „Nie zaniedbując tradycyjnego podziału na rozdziały i wiersze, dodajemy jednak podział ksiąg wedle ich treści, podając na początku streszczenie każdego ustępu, wedle zasad dziś ogólnie przyjętych, a najlepiej może zastosowanych we francuskim przekładzie Biblii ks. Crampon’a”¹⁷. Summy znajdują się m.in. w pierwszym katolickim przekładzie *Nowego Testamentu*, który został wydany w 1556 r. w drukarni Szarffenbergów u Krakowie, w *Biblii Leopolda* z 1561 r., w *Biblii nieświeskiej*, *Biblii Jakuba Wujka* z 1593 i 1599 r., w XVII-wiecznej *Biblii gdańskiej* oraz jej kolejnych wydaniach. W Bibliach stosowano je aż do lat trzydziestych i czterdziestych XX w. Spójrzmy zatem, w jaki sposób streszczano niektóre rozdziały:

Tab. 4. Przykłady summ

Rozdział	Nowy Testament wydany w 1556 r. w drukarni Szarffenbergów ¹⁸	Biblia Jakuba Wujka z 1593 r. ¹⁹	Biblia gdańska ²⁰	Pismo święte z ilustracjami, 1893 ²¹	Biblia jezuicka, 1935 ²²
I	<i>Przodki Pana Jezusa Christa z których poszedł wedle ciała opisuje Angiol Jozeffowi sprawę daie o poczęciu Panny Marię poślubionej żony jego/ o synie którego porodzić miała</i>	<i>I. Rodzaj pana Jezusa Christusa według ciała 18. Poczęty z Ducha Ś. Narodzony z Marię panny / Josephowi poślubionej 20. Joseph od aniła przestrzeżony 2.1 Przew nazwany iesus 23. Emmanuel</i>	<i>I Porządek przodków, z których Chrystus Pan według ciała poszedł 1-17 II Histoty o poczęciu i narodzeniu jego z Panny Maryi, Józefowi poślubionej 18-20 III Imię Jezusa Chrystusa 21-23</i>	<i>Przodki Pana Jezusa Chrystusa, z których poszedł wedle ciała. opisuje. Aniol daje sprawę Józefowi o poczęciu Panny Maryi poślubionej żony jego. i o synie, którego porodzić miała 1-25</i>	<i>Cz. I (1, 1-2, 23) RODOWÓD I LATA DZIECIĘCE ZBAWICIELA Rodowód Pana Jezusa (1, 1-17) Poczęcie i narodzenie (18-25) [...]</i>

¹⁷ *Pismo święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie polskim W. O. Jakóba Wujka T.J.*, ks. S. Styś, ks. J. Rostworowski, Kraków 1935, s. 4.

¹⁸ *Nowy Testament To iest Święta Pána Jezusa Christusa Ewangelia, od Ewangelistow y od innych Apostolow napisana, Kraków 1568 (po 2 I) w Drukarni Staniława Scharffenberga*, Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi, Mf 891.

¹⁹ *Nowy Testament w przekładzie ks. dr J. Wujka z 1593 r.*, ks. W. Smerka, Kraków 1960.

²⁰ *Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa z greckiego na język polski pilnie i wiernie przetłumaczony a teraz podług Edycji Gdańskiej z Roku 1632 i Edycji Berlińskiej z roku 1810 przedrukowany w Królewcu*, w Drukarni Degen w Roku 1823.

²¹ *Pismo święte Starego i Nowego Testamentu podług tekstu łacińskiego Wulgaty, przekład X. Jakóba Wujka podług J. Fr. Allioloi*, ozdobione przeszło 1000 ilustracjami autentycznych pomników i zabytków starożytności świata biblijnego, X. H. Kossowski, Warszawa 1893.

²² *Pismo święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie polskim W. O. Jakóba Wujka T.J.*, ks. S. Styś, ks. J. Rostworowski, Kraków 1935.

			<i>IV i postęпки Józefowe opisane 24-25</i>		
8	<i>Tredowatego Jezus vzdrowiwszy do kaplanow odsyła /setnikowego sługe /y Piotrowe świe- kre/ y inszych wiele uzdrowił: czarty z opetanych wyrzuca /Doktora który za nim chciał iść odrzuca / oycę pogrześć nie dopuszcza jednemu / w łódce spu a zwloennicy go budzą: Dyabelstwo w wieprze wegnal</i>	<i>1. Uzdrowienie trędowatego. Wiara rotmistrzo- wa 2. Przyecie pogan / a odrzuce- nie Żydow 13. Uzdrowienie sługi rotmistrzowego 14. i świekry Piotrowej 16. innych chorych 19. Doktor zakon- ny chce być uczniem Pańskim 21. Uczeń chcący pirwey oycę po- grześć 24. Morze wzruszone uskra- mia 25. Dwu opetanych uzdra- wia 31. Czartom w wieprze wniść dopuszcza</i>	<i>I Tredowaty oczy- ściomy 1-4 II. Wiara setnikowa 5-4 III O powola- niu Poganów 10- 11 IV O odrzuce- niu Żydów 12 V Sługa setników VI Świekra Piotrowa 14-15 VII i inni uzdrowieni 16-22 VIII Morze uspo- kojone 23-27 IX Dwa opetani uzdrowieni</i>	<i>Trędowatego Jezus uzdrowiwszy do kaplanów odsyła Setnikowego sługę i świekrę Piotrową i innych wiele uzdrowił. Czarty z opetanych wyrzu- cił. Doktora króry za nim chciał iść, odrzuca : Oycę pogrześć niedo- puszcza jednemu, na łódce śpi, a zwolennicy go budzą. dyabelstwo w wieprze wegnal 1-34</i>	<i>Oczyszczenie trędowatego (1-4), Uzdrowienie sługi setnika (5-13) Świekry Piotra (14-15) Wielu chorych i opeta- nych (16-17) Warunki naślado- wania Zbawiciela (18-22) Uspokoje- nie burzy (23-27) Cuda w Dekapolu (28-34)</i>

Z kolei od połowy XIX w. w niektórych wydaniach Biblii, oprócz sumowania poszczególnych rozdziałów, zaczęto streszczać również całe księgi Ewangelii. Owe streszczenia występowały tylko raz, na początku większych partii tekstu, np.:

Summa Ewangelii S. Mattheusza

Ewangelia Mattheusza S. może być na pięć części rozdzielona. Pierwsza opisuje dzieciństwo naszego Zbawiciela w rozdz. 1 y 2. Wtóra ma w sobie przygotowanie, które uprzedziło niżli się w Rozdz. 3 i na początku czwartego. Trzecia opisuje okazanie iego przez naukę y cuda, a to w Galilei: od pośledniej części Rozdz. 4 aż do 19. Czwarta o przyściu iego do ludzkiej ziemie ma mękę, w Rozdz. 19 y 20. Piąta zamyka w sobie on tydzień święty, męki iego w mieście Jeruzalem, od Rozdz. 21 aż do końca²³.

Suma Ewangelji Ś. Mateusza

Ewangelie Mateusza Ś. Może być na pięć części podzielona. Pierwsza opisuje dzieciństwo naszego Zbawiciela w rozdz. 1. i 2. Wtóra ma w sobie przygotowanie, które uprzedziło niżli się okazał, w Rozdz. 3. i na początku czwartego. Trzecia opisuje okazanie iego przez naukę i cuda, a to w Ga-

²³ *Nowy Testament Naszego Jezusa Chrystusa*, w Warszawie nakładem Towarzystwa Biblijnego Warszawskiego w drukarni N. Glücksberga, 1821, s. 4.

*lilei: od pośledniej części rozdz. 4. aż do 19. Czwarta o przyjsciu Jego do Judzkiej ziemi na mekę w Rozdz. 19. i 20. Piąte zamyka w sobie on tydzień swięty, meki iego w mieście Jeruzalem, od Rozdz. 21. aż do końca*²⁴.

Proces wyodrębniania się tytułów nie był odgórnie ustalony ani znormalizowany, dlatego przebiegał niejednolicie w różnych redakcjach Pisma św. Pierwszym tekstem, w którym występują tytuły i śródtytuły, jest Biblia Wujkowa z 1858 r. pod redakcją A. Dunina²⁵. W wydaniu tym pojawił się dualny podział tekstu:

- a) na summy rozdziałów, umieszczane, tak jak to było wcześniej, przed każdym z nich (np.: *Rozdz. 25. Przypowieść Pan powiada o dziesięci Panien, o sunciech które sługam rozdał, o dniu sądnym i odpłacie złych i dobrych*);
- b) na tytuły, odnoszące się do opowiadań biblijnych, podawane na górze każdej strony (np.: *Przodki Pana Chrystusa, Skwapliwe sądy, Falszywi prorocy, Jezus w szturmie morskim, Syny Zebedeuszowe, Dwaj ślepi w Jerycho, Sąd Ostateczny, Trwałość Kościoła Katolickiego*).

W roku 1861 ukazała się Biblia łacińsko-polska²⁶, w której zrezygnowano z sumowania rozdziałów na rzecz nadawania tytułów poszczególnym perykopom (np.: *O walce Debory prorokini i Baraka przeciw Zyzarze, hetmanowi króla Jabin, i o zabiciu Zyzary przez Jehę, żonę Abirową, O obchodzie Paschy powtórę i słupie obłoku*). W późniejszym o kilka lat wydaniu tej samej Biblii²⁷ tytuły pojawiają się tylko na początku każdego rozdziału, nie dzieląc go na mniejsze części tematyczne (np.: *O pokucie i opowiadaniu Jana chrzciciela, Chrzcie Chrystusa Pana, itp., O Winnicy i robotnikach, synach Zebedeuszowych, dwu ślepych w Jerycho czy O jałmużnie, modlitwie, poście, ufności Bogu, itp.*). Ten zabieg przybliżył je pod względem funkcji do summ. Jednakże nie streszcza się tu dokładnie całych rozdziałów (tak jak to było w typowych summach, np. w Biblii J. Wujka), lecz hasłowo informuje się czytelników o ich treści. Można zatem zaliczyć je do tytułów, ponieważ stanowią „nagłówek wyjaśniający treść utworu [...], umieszczany na początku odnośnego tekstu”²⁸. Także w *Dziejach Starego i Nowego Testamentu*²⁹

²⁴ Biblia. Nowy Pana Naszego Jezusa Chrystusa Testament z łacińskiego na język polski przełożony przez ks. Jakóba Wujka, uczynione za potwierdzeniem A. Dunina Arcybiskupa Gnieźnieńskiego i Poznańskiego, Lipsk 1858, s.1.

²⁵ Tamże.

²⁶ Biblia łacińsko-polska czyli Pismo święte Starego i Nowego Testamentu podług tekstu łacińskiego Wulgaty i przekładu polskiego x. Jakóba Wujka T.J z komentarzem Menochiusza T.J. przełożony na język polski, X. S. Kozłowski, Wilno 1861.

²⁷ Warszawa 1887.

²⁸ Słownik języka polskiego, t. III, red. M. Szymczak, Warszawa 1981, s. 567.

w przekładzie K. Brodzińskiego, przeznaczonych do nauki dla młodzieży, zastosowano podział opowiadań biblijnych na części opatrzone odpowiednimi tytułami, np.: *Gody w Kanie Galilejskiej*, *Pasterze przy żłobie*, *Ucieczka do Egiptu*, *Jezus kuszony przez diabła*.

Wyodrębnianie się tytułów – jak widać – było procesem długotrwałym. Ich obecność w wydaniach katolickich Biblii datuje się od drugiej połowy XIX w. Od tego czasu zaczęto je dość niekonsekwentnie wprowadzać w obręb kanonu ksiąg staro- i nowotestamentowych. Regularne ich stosowanie notuje się dopiero w niekatolickich wydaniach powojennych Biblii; zwyczaj nadawania perykopom tytułów rozpowszechnił dopiero po II wojnie światowej, ponieważ aż do tego czasu sumowano rozdziały, np.:

Wykazuje Ewanjelista Messyjańską godność Pana Jezusa za pomocą narodu Messyjańskiego od Abrahama przez linię królewską Dawida. Józefowi Anioł Pański tłumaczy o narodzeniu się Chrystusa z Ducha świętego w łonie poslubionej mu małżonki Dziewicy Maryi [...] Dalszy ciąg Męki Pańskiej od sądu przed Pilatem aż do ukrzyżowania i złożenia do grogu Zbawiciela Pana³⁰.

Wyodrębnianie i nazywanie jednostek tematycznych nie jest procesem charakterystycznym tylko dla polskich przekładów Pisma św. Również w tłumaczeniach na inne języki (np. włoski czy angielski) zauważamy zjawiska paralelne. Na przykład w Anglii wydania Biblii do ok. 1880 r. nie mają tytułów. Znajdujemy tam jedynie summy rozdziałów, które w kolejnych edycjach nie podlegają jakimkolwiek zmianom językowym, np.:

CHAPTER I

The genealogy of Christ from Abraham to Joseph 18 He was conceived by the Holy Ghost, and born of the Virgin Mary when she was espoused to Joseph 19 The angel satisfieth the misdeeming thought of Joseph, and interpreteth the names of Christ

CHAPTER II

The wise man out of the east are directed to Christ by star 11 They worship him, and offer the presents 14 Joseph fleeth into Egypt, with Jesus and his mather 16 Herod sloyeth the children 20 himself dieth 23 Christ is brought back again into Galilee to Nazareth³¹

²⁹ *Dzieje Starego i Nowego Testamentu czyli wybór przykładów i nauk z Pisma świętego według wydania T. Derome*, ks. K. B. Grabowski, Warszawa 1865.

³⁰ *Pismo święte Starego i Nowego testamentu*. Wydawnictwo Księży Mariawitów. Płock 1921, s. 11, 85.

³¹ *The Holy Bible*, New York 1889; *The Holy Bible containing the Old and New Testaments*, ed. J. Parker, London 1804 (w tych dwu wydaniach występują tożsame summy).

Równocześnie z wyodrębnianiem tytułów zaczął się tworzyć pewien charakterystyczny typ nazewnictwa biblijnego, do którego nawiązywali kolejni wydawcy, tłumacze i redaktorzy. Analiza materiału wykazuje, iż tytuły biblijne genetycznie wywodzą się z summ zamieszczanych na początku rozdziałów. Dowodem potwierdzającym ową tezę jest fakt, iż za pomocą tożsamyh lub wariantywnych form językowych wyodrębnia się cząstki tematyczne obejmujące te same wersety, np.:

Tab. 5. Summy Wujkowe i wywodzące się z nich tytuły biblijne obejmujące tożsame wersety

Biblia Jakuba Wujka	Inne redakcje Pisma św.
Ośm błogosławieństw Mt 5, 1-12	Ośmiem błogosławieństw Mt 5, 1-12 (BT, SZL) Chrystus głosi osiem błogosławieństw Mt 5, 1-12 (WUJ)
Nie posadzać bliźniego Mt 7, 1-4	Nie sądzcie Mt 7, 1-4 (BTB)
Chrystusowi narodzonemu w Betleemie / Mędrcy się kłaniała Mt 2, 1-12	Mędrcy ze wschodu Mt 2, 1-12 (BT) Pokłon Mędrców ze wschodu Mt 2, 1-12 (D)
Joseph z Jesusem y z Maria ucieka do Egiptu Mt 2, 13-15	Ucieczka do Egiptu Mt 2, 13-15 (R, W, BT)
Falszywi prorocy Mt 7, 15-20	Falszywi prorocy Mt 7, 15-20 (FR)

Niekiedy liczba wierszy objętych summa i wywodzącym się z niej tytułem może być nieco odmienna, np.:

Tab. 6. Summy Wujkowe i wywodzące się z nich tytuły biblijne obejmujące różne wersety

Biblia Jakuba Wujka	Inne redakcje Pisma św.
Prosić / szukać / kołatać Mt 7, 7-11	Proście, szukajcie, kołaczcie Mt 7, 5-18
Podobieństwo o robotnikach w winnicy Mt 20, 1-11	Podobieństwo o robotnikach w winnicy Mt 20, 1-16 (BTB, TB) Przypowieść o robotnikach w winnicy Mt 20, 1-16 (BT, R)
Prośba żony Zebedeuszowej za synami swemi Mt 20, 20-27	Prośba matki synów Zebedeusza Mt 20, 20-23 (TB)
Ucznie swe zwie solą, światłem świata y miastem na gorze Mt 5 13-17	Uczniowie Jezusa jako sól ziemi i światłość świata MT 5, 13-16 (R) Apostolów nazywa solą ziemi i światłem świata Mt
Wykład piątego przykazania Mt 5, 21-23	Piąte przykazanie Mt 5, 21-26 (FR, BT)

Odmierna segmentacja tekstu w tekście Wujkowym i w pozostałych tłumaczeniach Biblii nie wpływa na jakość przedstawionych wcześniej wniosków. Wymienione przykłady dokładnie ilustrują, iż tytuły biblijne pochodzą z summ.

Podobnie jak liczba wierszy ilość tytułów występujących w kolejnych wydaniach Biblii nie jest ujednoczona ani ogólnie ustalona. Ponieważ wyodrębnienie i nadanie tytułu danemu opowiadaniu lub grupie opowiadań jest indywidualną sprawą danego tłumacza lub redaktora, przeto ich liczba w Ewangelii według św. Mateusza waha się od 76 (Nowy Testament, oprac. A. Dunin, 1858 r.) do 161 (Biblia Tysiąclecia). Spójrzmy zatem, w jaki sposób redaktorzy dzielą poszczególne rozdziały na mniejsze części tematyczne:

Tab. 7. Segmentacja rozdziałów biblijnych

Rozdział	Nowy testament, Księga Jezuici, 1948	Romaniuk, 1996	Biblia Tysiąclecia, 1989	Biblia, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, 1980
19	O rozwodach	Nierozerwalność małżeństwa 1-12	Nierozerwalność małżeństwa 1-8 Dobrowolna bezżenność 10-12	Rozwód 1-12
		Jezus błogosławi dzieci 13-15	Jezus błogosławi dzieci 13-15	Małe dzieci i Jezus 13-15
	Bogaty młodzieniec	Bogaty młodzieniec 16-30	Bogaty młodzieniec 16-22	Bogaty młodzieniec 16-30
			Niebezpieczeństwo bogactw 23-26	
Którzy żywot wieczny odziedziczą		Nagroda z dobrowolnego ubóstwa 27-30		

Rozdział	Ewangelia według św. Mateusza, Przekład ekumeniczny, 1997	Romaniuk, 1996	Kowalski, 1957	Biblia, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, 1980	Wolniewicz, 1983
24	Mowa eschatologiczna 1-44	Zapowiedź zburzenia świątyni 1-3	Mowa eschatologiczna. Proroctwo o zburzeniu Jerozolimy i o końcu świata 1-8	Nieznany dzień ani godzina 1-51	Mowa eschatologiczna Zburzenie Jerozolimy 1-22
		Początek ucisków 4-8			
		Prześladowanie uczniów 9-14	Prześladowanie uczniów Chrystusa 9-14		

		Znaki zapowiadające zburzenie Jerozolimy 15-28	Znaki zapowiadające zburzenie Jerozolimy 15-25		Przyjście Syna Człowieczego 23-41
		Przyjście Syna Człowieczego 29-31	Koniec świata. Powrót Chrystusa Pana 26-31		
		Znak drzewa figowego 32-35	Przypowieść o drzewie figowym 32-41		
		Niepewność czasu przyjścia Syna Człowieczego 36-41			
		Potrzeba czujności 42-44	Potrzeba czujności 42-51		Potrzeba czujności 42-44
	Przypowieść o dobrym i złym słudze 45-51	Przypowieść o dobrym i złym słudze 45-51			Potrzeba współpracy z łaską Bożą 45-51

Rozdział	Frankowski, 1999	Szlagowski, 1923	Ewangelia według św. Mateusza, Przekład ekumeniczny, 1997	Wolniewicz, 1983
17	Przemienienie 1-8	Przemienienie Pańskie 1-8	Przemienienie Jezusa 1-13	Przemienienie na górze 1-13
	Problem przyjścia Eljasza 9-13	Chrystus zapowiada przyjście Eljasza 9-13		
	Uzdrowienie opętanego chłopca 14-18	Uzdrowienie lunatyka 14-22		
	Siła wiary. Modlitwa i post 19-21		Moc wiary 14-21	Uzdrowienie epileptyka 14-21
	Powtórna zapowiedź męki i zmartwychwstania 22-23		Druga zapowiedź męki i zmartwychwstania 22-23	Ponowna zapowiedź męki 22-23
	Podatek na świątynię 24-27	Chrystus płaci podatek 23-26	Podatek świątynny 24-27	Podatek na świątynię 24-27

Przedstawione wyżej przykłady ilustrują, iż tak duże wahania w liczbie tytułów w kolejnych redakcjach Pisma św. spowodowane są odmienną, a co za tym idzie, dość dowolną, segmentacją tekstu. Bardzo często zdarza się, iż za pomocą jednej nazwy wyodrębnią się tylko jeden wers, np.:

Czystość zamiarów

Strzeżcie się, żebyście uczynków pobożnych nie wykonywali przed ludźmi po to, aby was widzieli; inaczej nie będziecie mieli nagrody u Ojca waszego, który jest w niebie Mt 6. 1 (BT)

Zasada złotego postępowania

Wszystko więc, co będziecie chcieli, żeby wam ludzie czynili, i wy im czyńcie! Albowiem na tym polega Prawo i Prorocy Mt 7,12 (BT)

Równie często można zaobserwować odwrotną sytuację, mianowicie wyodrębnianie za pomocą jednego tytułu prawie całego rozdziału, np.: podczas gdy *Mowa eschatologiczna* w ekumenicznym wydaniu Ewangelii według św. Mateusza obejmuje aż 44 wersy (1-44), to w innych wydaniach redaktorzy dzielą ją na dwa, pięć lub siedem fragmentów: *Zapowiedź zburzenia świątyni* (1-3), *Początek ucisków* (4-8), *Prześladowanie uczniów* (9-14), *Znaki zapowiadające zburzenie Jerozolimy* (15-18), *Przyjście Syna Człowieczego* (29-31), *Znak drzewa figowego* (32-35), *Niepewność czasu przyjścia Syna Człowieczego* (36-41) oraz *Potrzeba czujności* (37-44).

ZASADY BUDOWANIA TYTUŁÓW

Tytuły pełnią niezwykle istotną funkcję zarówno w utworach literackich, jak i malarskich, muzycznych, filmowych itp. Dla odbiorców stanowią sygnał i zapowiedź tego, z czym będą mieli styczność. Formułowane często w sposób prowokacyjny dostarczają informacji o sposobie interpretacji dzieła. Występowanie ich w Biblii służy kilku celom. Najbardziej zewnętrznym jest взгляд praktyczny, na który zwraca uwagę ks. J. Frankowski: „[...] dzięki nim możemy z łatwością odnaleźć tekst wymieniony przez kogoś innego [...] oraz wskazać, o którym tekście mówimy [...]”³². W tytułach biblijnych wyrażają się niezmiennie prawdy religijne, mówiące o najbardziej zasadniczych problemach ludzkiej egzystencji. Wyodrębniając w tekście mniejsze części znaczeniowe, reasumując je i wydobywając z nich główne myśli i sensy, pozwalają czytelnikom lepiej zrozumieć, a co najważniejsze, prawidłowo zinterpretować dany fragment Pisma św. Za pomocą tytułów translatorzy porządkują tekst biblijny i w logiczny sposób prezentują kolejne perykopy, co ułatwia wiernym jego odbiór: „Jak we wszystkich wydaniach Pisma świętego [...] najważniejszym dla czytelnika wskaźnikiem inwencyjnego uporządkowania interpretowanego tekstu jest zaznaczenie podziału hagiografowego dyskursu za pomocą przerywających go śródtytułów”³³. Można tu mówić o funkcji interpretacyjnej tytułów biblijnych. Skoro dobór środków językowych przy budowaniu tytułów zależy tylko od redaktora lub tłumacza, ich różnorodność w kolejnych edycjach Pisma św. powinna być ogromna. Tak się jednak nie dzieje. Dla

³² *Biblia w przekładzie ks. J. Wujka z 1599 r. Transkrypcja typu B*, s. XXV

³³ Kubski, dz. cyt., s. 229.

czego np. Mt 5 1, 2 zawsze nazywa się *Kazanie na górze* // *Chrystus na górze naucza*? Przecież bogactwo synonimiki jest tak duże, iż można by zatytułować ten fragment jakkolwiek inaczej. Budowanie tytułów na podobnych zasadach wynika zapewne stąd, iż wydawcy, czytając dzieła swoich poprzedników, wpisują się w nurt istniejącej tradycji. Najważniejsza dla nich okazuje się nie własna oryginalność i twórcza fantazja, lecz powaga słowa Bożego oraz uświęcona Tradycja. Analiza porównawcza Biblii z grup Wujkowych oraz tłumaczonych z języków oryginalnych z przekładami literackimi Pisma św.³⁴ potwierdza sformułowane wyżej twierdzenie. W Ewangelii według św. Mateusza w tłumaczeniu R. Brandstaettera największą frekwencją cieszą się tytuły w niewielkim stopniu zmodyfikowane lub tożsame z tymi występującymi w innych translacjach Pisma św., np.:

Narodzenie Jezusa (RB) // *Narodzenie Jezusa* (BT)

Przybycie Mędrców ze wschodu (RB) // *Mędrcy ze wschodu* (BT)

Ucieczka do Egiptu (RB) // *Ucieczka do Egiptu* (BT)

Chrzest Jezusa w Jordanie (RB) // *Chrzest Jezusa* (BT)

Uciszenie burzy na morzu Galilejskim (RB) // *Uciszenie burzy* (BT)

Przypowieść o siewcy i jej wyjaśnienie (RB) // *Przypowieść o siewcy* (BT)

Straż przy grobie (RB) // *Straż przy grobie* (BT)

Wydawać by się mogło, iż w literackiej adaptacji Pisma św. odnajdziemy całe bogactwo zaskakujących porównań i zwrotów językowych. Tak jednak nie jest. Tytułów, będących wyrazem indywidualności twórczej R. Brandstaettera jest zaledwie kilka, np.:

Smutny los Jezusa w domu swoim (RB) // *Jezus w Nazarecie* (BT)

Pianie koguta (RB) // *Zaparcie się Piotra* (BT)

Tylko w jednym przypadku autor rozbił związek frazeologiczny, zamieniając *Ostatnią Wieczerzę* (BT) na *Wieczerze Pańską*. W przekładzie literackim znacznie częściej stosuje się tytuły w formie zdań pytających (np.: *Dlaczego uczniowie Jezusa nie poszczą* // *Sprawa postów* – BT, *Kto wejdzie do królestwa Niebios* // *Jezus błogosławi dzieci* – BT, *Kim jest Jezus* // *Kwas faryzeuszów i saduceuszów* – BT) czy rozkazujących (np.: *Biada wam!* // *Ostrzeżenie przed uczonymi w Piśmie* + *Biada obłudnikom* + *Jezus odwraca się od miasta* – BT). Jednak Brand-

³⁴ R. Brandstaetter, *Ewangelia według Świętego Mateusza*, Warszawa 1990; nie biorę pod uwagę literackich przekładów *Psalmów* i *Księgi Mądrości* Cz. Miłosza oraz *Psalmów* L. Staffa, ponieważ w utworach tych nie występują tytuły, poeci zaś nadają tylko numery poszczególnym pieśniom czy księgom.

staetter, tworząc nomenklaturę w formie pytań, nakazów czy oznajmień, korzystał głównie z cytatów z Pisma św., np.:

I poszli za nim – „*A oni bez namysłu porzucili sieci i poszli za Nim*”

„*Twoja wiara cię ocaliła*” – „*Bądź dobrej myśli, córko moja ... Twoja wiara cię ocaliła*”.

Ksiądz Michał Czajkowski w książce pt. *Słowo blisko Ciebie* tak pisze o tytułach biblijnych: „[...] nie są one we wszystkich Bibliach takie same – albowiem dać tytuł, to dać swój punkt widzenia, wyróżnić jakąś osobę czy sytuację. Różnorodność tytułów w naszych Bibliach jest więc zrozumiała i błogosławiona: każdy autor tytułu daje nam swoje osobiste odczytanie perykopy i wydobywa na wierzch jakąś ważną – dla niego najważniejszą – część jej bogactwa”³⁵. Z pewnością ksiądz ma rację, mówiąc o „bogactwie” tytułów – w Biblii Tysiąclecia jest ich aż 3284! Natomiast nie są one różnorodne. Autorzy kolejnych wydań Biblii czytają dzieła swoich poprzedników i automatycznie wpisują się w pewien nurt tradycji, a więc w tytułach jest naprawdę mało pierwiastka indywidualnego. Co więcej, nazwy które znamy z zagranicznych edycji Pisma św., są w zadziwiający sposób tożsame z polską tytulaturą biblijną, a ich forma językowa jest własnością ogólnonarodową:

Jezus uzdrawia chorych – *Jesus Heals the sick*

Powołanie pierwszych uczniów – *The Calling of the first Disciples*

Błogosławieństwa – *The Beatitudes*

Ścięcie Jana Chrzciciela – *John Baptist Beheaded*

Kwas faryzeuszów i saduceuszów – *The Yeast of Pharisees and Sadducees*.

Tak więc kształt tytułów biblijnych wynika z ustalonej tradycji i podporządkowany jest funkcjom, jakie te tytuły pełnią. Jak już wspomniano, można tu wskazać dwie dominujące funkcje: praktyczną i interpretacyjną.

Tematyka Pisma św. jest niezmiernie bogata, obfituje bowiem w dużą ilość wątków, wydarzeń i postaci. Tytuły w logiczny sposób porządkują tekst świętej księgi, dzięki czemu czytelnicy mogą z łatwością odszukać potrzebny fragment oraz zapamiętać jego przesłanie. Dzięki tytułom odbiorcy mogą również porozumiewać się na temat danych motywów, ponieważ tytuły są swoistymi kodami, konotującymi odpowiednie informacje. Opisany względnie praktyczny umożliwia więc swobodne odnajdywanie konkretnych fragmentów Pisma św. oraz komunikowanie się na temat staro- i nowotestamentowych wydarzeń. Względnie praktyczny sprawia, że dominują:

³⁵ Warszawa 1983, s. 166.

1. TYTUŁY NAWIĄZUJĄCE DO KONKRETÓW
POJAWIAJĄCYCH SIĘ W OPOWIEŚCIACH

Tytuły ewangeliczne w sposób konkretny odnoszą się do opowiadań, mówiąc wprost o tym, co się wydarzyło lub o czym Jezus nauczał. Tytuły nawiązują więc do warstwy narracyjnej perykopy. Za pomocą tytułów w Ewangelii według św. Mateusza wyodrębnia się:

- a) dzieje Jezusa (np.: *Chrzest Jezusa* – EM, *Śmierć Jezusa* – R, *Pogrzeb Jezusa*, *Zmartwychwstanie Jezusa* – EM, *Jezus ukazuje się niewiastom* – BT, *Jezus przyjmuje posłów od Jana* – SZL);
- b) czyny Jezusa (np.: *Jezus broni uczniów* – SZL, *Jezus w szturmie morskim* – WU, *Uzdrowienie sługi setnika* – EM, *Wypędzenie kupczących ze świątyni* – R) oraz rezultat czynności (np.: *Nakarmienie pięciu tysięcy* – EM, *Uśmierzenie burzy* – SZL);
- c) nakazy postępowania (np.: *O jałmużnie* – SZL, *Jak pościć* – WUJ, *Jak się modlić* – FR, *Nie odpłacać złem* – WOL, *Ile razy przebaczać* – FR, *Nie zabijaj* – BTB);
- d) nauki, zawarte w kazaniach i przypowieściach (np.: *Przypowieść o słudze wiernym i niewiernym* – BT, *Podobieństwo o soli i światłości* – TB, *Dwie drogi* – D, *Zrywanie kłosów i szabat* – FR, *Przypowieść o skarbie i perle* – EM).

Takiemu formułowaniu tytułów sprzyja na pewno element praktyczności, ponieważ konkretne tytuły odnoszą czytelnika bezbłędnie do konkretnego fragmentu Pisma św.

2. TYTUŁY W FORMIE CYTATU

Stosowanie cytatów jako tytułów wynika stąd, iż Biblia jest nie tylko księgą do czytania, ale i do cytowania i komentowania. Wydobycie fragmentu tekstu ułatwia odnalezienie odpowiedniego fragmentu w Piśmie św.

Przybliżyło się Królestwo Niebieskie (FR)

Nie zabijaj (BTB)

Pójdź za mną (D)

Kim On jest (FR)

Robotników jest mało (BTB)

„Odtąd zaczął Jezus kazać i mówić: *Pokutę czynicie, albowiem przybliżyło się Królestwo Niebieskie*”

„Słyszeliście, że powiedziano przodkom: *Nie zabijaj!*; a kto by się dopuścił zabójstwa, podlega sądowi”

„Lecz Jezus powiedział: *Pójdź za mną*, zostaw umarłym grzebanie ich umarłych”

„A ludzie pytali zdumieni: *Kimże On jest*, że nawet wichry i Jezioro są mu posłuszne?”

„Wtedy rzekł do swych uczniów: *Zniwo wprowadzie wielkie, ale robotników mało*”

Ille razy mam przebaczać (FR)

„Wtedy Piotr poszedł do niego i zapytał: **Panie, ile razy mam przebaczać**, jeśli mój brat wykroczy przeciwko mnie? Czy aż siedem razy?”

Do kogóż podobne to pokolenie (FR)

„**Lecz z kim mam porównać to pokolenie?** Podobne jest do przebywających na rynku dzieci, które przemawiają swoim rówieśnikom: *Przygrywałam wam, ale nie tańczyliście; biadałam wam, a wyście nie zawodzili*”

Nie sądzicie (BTB)

„**Nie sądzicie**, abyście nie byli sądzeni”.

Nie znaczy to, że tytuły takie pełnią wyłącznie funkcję praktyczną. Wydobyć w tytule określonych słów z perykopy wskazuje na ich znaczenie dla ogólnej wymowy danego fragmentu. Ułatwia więc czytelnikowi prawidłową interpretację tekstu, wskazuje dominanty myślowe, wydobywa podstawowe treści. Podobnie dzieje się w przypadku wydobycia w postaci tytułu konkretów pojawiających się w opowiadaniach ewangelicznych. Nazywają one często ważne pojęcia religijne (chrzest, zmartwychwstanie) lub stanowią symbole istotne dla zrozumienia całego tekstu (sól, perła, talent, itp.). Funkcja interpretacyjna staje się ważna w:

1. tytułach o charakterze metaforycznym

Chociaż w budowie tytułów dominują te, które w sposób konkretny informują o treści opowiadań, to jednak wydawcy nie rezygnują z nadawania tytułom treści symbolicznej lub metaforycznej. Takie formułowanie tytułów zmusza poniekąd czytelników do wysiłku intelektualnego, do zastanowienia się nad grą słów lub ukrytym znaczeniem wyrazów. Ich przenośny charakter wynika z faktu, iż wydobywa się nim określenia symboliczne zawarte w odpowiednim fragmencie Pisma św., np.:

Sól i światło – EM // *Sól ziemi* – FR // *Sól ziemi i światłość świata* – D, *Dwie drogi* – R, FR, TB, BTB, EM, D, *Ciasna brama* – BT // *Złota zasada i wąska brama* – WOL // *O drodze wąskiej i szerokiej* – WUJ, *Dwa fundamenty* – EM // *Dobra lub zła budowla* – BT, *Wielkie żniwo* – R // *Lud bez pasterza* – EM, *Oko* – FR.

W kolejnych wydaniach Biblii prawie na próżno można szukać tytułów o charakterze przenośnym. Podobnie jak to było kiedyś, również obecnie dla ich autorów nie są najważniejsze własne aspiracje czy fantazje literackie, ponieważ na pierwszym miejscu stoi Wielkie Dzieło, słowo Boże, jego powaga i dostojność. Własnej wyobraźni dają upust jedynie autorzy opowiadań biblijnych i Biblii dla dzieci. W utworach tych znajdujemy wiele tytułów będących wyrazem ich twórczej indywidualności, np.:

Telefon do Pana Boga (o uspokojeniu wichru przez Jezusa)
Niebo w kuchni (o Marcie, która dba o dom)
Boży znak czy znak zodiaku (o poklonie trzech Mędrców)³⁶.

2. tytułach summujących treść perykopy

Aby ułatwić wiernym zrozumienie, a co ważniejsze prawidłowe zinterpretowanie danego fragmentu Pisma św., wydawcy zamieszczają tytuły sumujące treść perykopy, np.:

Rodowód Jezusa (WUJ, R, EM) // *Przodki Pana Chrystusa* (WU) // *Jezus potomkiem Dawida* (WOL), *Kuszenie Jezusa* (BTB, TB, EM, R) // *Kuszenie Pana Jezusa* (FR) // *Jezus na puszcy* (WU) // *Jezus kuszony przez diabła* (SZL), *Błogosławieństwa* (EM, FR, WOL, BTB) // *Osiem błogosławieństw* (K, D, BT) // *Chrystus głosi osiem błogosławieństw* (WUJ) // *Chrystus głosi ośm błogosławieństw* (SZL), *Oczyszczenie trędowatego* (EM, TB, WUJ) // *Uzdrowienie trędowatego* (R, BT, FR, WOL, K, D, SZ) // *Trędowaty* (BTB) // *Chrystus i trędowaty* (WU), *Powołanie Mateusza* (WUJ, SZ, BTB, TB, K, D, EM, BT, WOL) // *Powołanie Mateusza i ucza w domu celnika* (R), *Jezus w Nazarecie* (EM, BT, WUJ) // *Pan Jezus wzgardzony w Nazarecie* (SZL, WUJ) // *Pan Jezus w Nazarecie* (K) // *Jezus w swojej ojczyźnie* (FR) // *Odrzucenie Jezusa w Nazarecie* // *Niedowiarstwo mieszkańców Nazaretu* (D) // *Niewiara Nazaretan* (WOL), *Ukrzyżowanie* (BTB, K, D, WUJ, R, BT, FR) // *Ukrzyżowanie Jezusa* (TB, SZL, EM) // *Jezus na krzyżu* (WOL) // *Biczowanie Jezusa Chrystusa i ukrzyżowanie* (WU), *Nakaz misyjny* (K, EM) // *Rozkaz misyjny* (WOL) // *Ostatni rozkaz* (BT) // *Misja uczniów* (FR) // *Wielka obietnica* (BT).

Wśród tytułów sumujących treść historii biblijnych znajdują się również te wydobywające główną myśl, pointę lub sens opowiadań, np.:

Zabójstwo (R) // *Piąte przykazanie* (K, BT) // *Gniew i przebaczenie* (TB) // *Uczy nie gniewać się na bliźniego* (WUJ) // *Nie możemy gniewać się na brata* (SZL) // *Moralność wewnętrzna* (WOL), *Miłość nieprzyjaciół* (R, BT, WOL, W, SZL) // *Uczy miłować nieprzyjaciół* (WUJ) // *Miłość bliźniego* (TB), *Falszywi prorocy* (WU, EM, R, FR, WOL, K) // *O fałszywych prorokach* (SZL) // *O prawdziwie dobrych uczynkach* (WUJ), *Jezus sługą Pana* (EM) // *Jezus cierpiącym sługą Jahwe* (R) // *Jezus sługą Pańskim* (BT) // *Wybrany sługa Pana* (FR) // *Sługa Pański* (WOL).

STOPIEŃ WARIANTYWNOŚCI TYTUŁÓW

Wzgląd praktyczny, ale także hołdowanie tradycji sprawia, iż tytuły są to formuły w znacznym stopniu powtarzalne. Nadając tytuł danej perykopie, autorzy bardzo często sięgają do nazewnictwa pojawiającego się we wcześniejszych re-

³⁶ T. R u c i ń s k i, *Śladami Jezusa*, il. A. Nowicki, Częstochowa 1994.

dakacjach Pisma św., co sprawia, iż nabierają one charakteru stałych związków wyrazowych, np.:

Uciszenie burzy – D // *Jezus chodzi po morzu* – R, FR // *Jezus chodzi po jeziorze* – EM
Podatek świątynny – BTB // *Danina na świątynię* – WUJ // *Podatek na świątynię* – R, BT, FR, D //
Jezus płaci podatek z siebie i za Piotra – TB
Pokłon trzech Mędrców – WUJ // *Mędrcy oddają pokłon Jezusowi* – SZL // *Pokłon Mędrców* – EM
// *Pokłon mędrców ze wschodu* – D // *Hold Mędrców* – R // *Mędrcy ze wschodu* – FR, BT, TB, K
Powołanie pierwszych uczniów – EM, R, BT, FR, WUJ, BTB, TB // *Pierwsi uczniowie* – K
Wybór Dwunastu – R, BT // *Powołanie Dwunastu* – EM
Ucieczka do Egiptu – EM, BT, R, FR, , BTB, TB, K, D
Kwas faryzeuszów – FR // *Kwas faryzeuszów i saduceuszów* – BT
Zaparcie się Piotra – BTB, TB, K // *Potrójne zaparcie się Piotra* – D.

Znaczna część tytułów ma często postać związków frazeologicznych funkcjonujących w potocznej polszczyźnie, np.:

Sąd Ostateczny – EM, R, BT, K, D // *Dzień Sądu* – TB // *Sąd* – FR
(por. „kult. sąd ostateczny: przen. «wielki gwałt»: We dworze sąd ostateczny. Całą rzekę obszukaliśmy. Waclaw Sieroszewski, *Nowele*»³⁷)
Ostatnia Wieczerza – EM, FR, WOL, K, BTB
(por. „kult. ostatnia wieczerza: wieczerza Pańska a) «wieczerza Chrystusa z apostołami w przededniu śmierci»; b) «obraz, rzeźba przedstawiająca tę wieczerzę»»³⁸).

Tradycja nie jest jednak zachowywana niewolniczo. Mimo daleko idącego podobieństwa tytułatury w różnych wydaniach Biblii, daje się zauważyć pewne zmiany. Dotyczą one głównie leksyki:

1. dużym stopniem wariantywności cechują się tytuły, w których stosuje się synonimicznie słownictwo archaiczne lub współczesne, np.:

świekra `matka męża lub zony, teściowa` (*Uzdrowienie **świekry** Piotra* – SZL // *Uzdrowienie **teściowej** Piotra oraz innych chorych* – EM)
dziatki `synowie lub córki w stosunku do swoich rodziców bez względu na wiek: potomstwo pierwszego stopnia` (*Herod zabija **dziatki*** – W // *Rzeź **dzieci** w Betlejemie* – TB)
gody `uczta weselna, zabawa` (*Przypowieść o wezwaniu na **gody*** – FR // *Przypowieść o **uczcie weselnej*** – R)
przodek `poprzednik w rodzinie` (*Przodki Pana Chrysta* – WU // *Rodowód Jezusa* – SZL)

³⁷ S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. II, Warszawa 1985, s. 93.

³⁸ Tamże, s. 51.

kąkol 'kąkol polny, chwast zbożowy z rodziny goździkowatych (*Caryophyllaceae*); także jego nasienie' (*Przypowieść o kąkolu* – BTB // *Przypowieść o chwaście* – BT)

siejba '1. ziarno siewne, *semen satium* 2. zasiew, zboże zasiane, *sementis* (*Podobieństwo o siejbie* – D // *Przypowieść o ziarnie gorycznym* – R)

niewód 'rodzaj dużej sieci rybackiej, złożonej z matni i skrzydeł; sieć tę ciągnie się na dwu łódkach' (*Przypowieść o niewodzie* – FR // *Przypowieść o sieci* – EM)

puszcza 'zapewne tzw. dziś Kwarantania, na zachód od Jerycha, a na północny wschód od Jeruzalem' (*Post na puszczy* – WUJ // w pozostałych wydaniach pomija się wyodrębnianie tytułem opowiadania o poście Jezusa).

Używanie słownictwa archaicznego może odzwierciedlać stan językowy czasu wydania Biblii, ale nierzadko jest rezultatem przyjętych przez wydawcę zasad translatorskich. Na przykład w najnowszym wydaniu Pisma św. z 1999 pod redakcją ks. J. Frankowskiego zauważamy bardzo wiele tytułów zbudowanych za pomocą dawnej leksyki.

2. bogactwo nazewnictwa jest tak wielkie, iż synonimicznie stosuje się określenia onomastyczne, takie jak: antroponimy, toponimy, nazwy instytucji itp.:

Rodowód Jezusa – BTB // *Rodowód Jezusa Chrystusa* – TB

Śmierć Judasza – EM // *Koniec zdrajcy* – R

Jezus w Nazarecie – BT // *Jezus w swojej ojczyźnie* – FR

Jezus przed Wysoką Radą – R // *Jezus przed Sanhedrynem* – EM

Ustanowienie Eucharystii – WUJ // *Ustanowienie Najświętszego Sakramentu* – SZL

Jezus chodzi po morzu – TB // *Jezus chodzi po jeziorze* – BT

Uzdrowienie niewiasty krwotok cierpiącej i wskrzeszenie córki Jaira – SZL // *Córka Jaira i kobieta cierpiąca krwotok* – EM.

3. zmiany odnoszą się również do tytułów, w których dobór leksyki nie poddaje się regułom, translatorzy zaś przy ich budowaniu korzystają z bogactwa leksykalnego języka polskiego, stosując synonimy z tego samego pola znaczeniowego, np.:

Rodowód Jezusa (R, BT, FR) // *Genealogia* (H)

Powołanie Dwunastu Apostołów (BTB, TB) // *Wybór Dwunastu Apostołów* (K)

Rzeź dzieci (EM) // *Rzeź niemowląt* (BT, R)

Oczyszczenie trędowatego (TB) // *Uzdrowienie trędowatego* (K, D)

Wypędzenie przekupniów ze świątyni (TB) // *Jezus wypędza kupczących ze świątyni* (K) // *Wypędzenie handlarzy ze świątyni* (EM)

Jezus chodzi po jeziorze (EM, R) // *Jezus kroczy po morzu* (FR)

Złota reguła (R, BT, FR) // *Złota zasada* (WOL)

Wyjaśnienie podobieństwa o kąkolu (BTB) // *Wykład przypowieści o kąkolu* (D)

Uzdrowienie paralityka – WUJ // *Uzdrowienie powietrzem ruszonego* – SZL.

Jak wykazała analiza, wariantywność w budowaniu tytułów nie jest zbyt duża, dlatego tytułatura ewangeliczna jest we wszystkich wydaniach Pisma św. bardzo zbliżona, a czasem identyczna, np.:

Błogosławieństwa: *Błogosławieństwa* (EM) // *Błogosławieństwa* (FR) // *Błogosławieństwa* (WOL) // *Błogosławieństwa* (BTB) // *Błogosławieństwa* (TB);
O ufności Bogu (SZL) // *O ufności Bogu* (WUJ).

Modlitwa: *Modlitwa* (BTB) // *Modlitwa* (TB) // *Modlitwa* (K) // *Modlitwa* (D) // *Modlitwa* (EM) // *Modlitwa* (R) // *Modlitwa* (BT).

Zdarzają się wydania, które w dość dużym stopniu odbiegają od pozostałych. Do takich należy Biblia ks. Jakuba Wujka z 1599 r., opracowana przez ks. J. Frankowskiego. Znajdujemy w niej bowiem najwięcej tytułów w postaci zdań pytających i rozkazujących oraz takich, w których odzwierciedla się pierwiastek indywidualny, np.: *Jak dawać*, *Jak pościć*, *Kim On jest*, *Kto ci dał władzę*, *Ile razy przebaczać*, *Nie osądzaj !*, *Pójdę z Tobą !*, „*Przybliżyło się Królestwo Niebieskie*”, *Dzieci Niebieskie*, *Pęty i wieprze*, *Przyniosłem miecz*. Wyróżnia się pod względem formy tytułatura Biblii łacińsko-polskiej z 1887 r., ponieważ wszystkie występujące tam tytuły konsekwentnie rozpoczynają się od *o*, np.: *O kazaniu Chrystusowem na górze*, *O poklonie królów*, *ucieczce do Egiptu*, *rzezi niewiniątek*, *i.t.d.*, *O chorobie Ezechiasza i jego uzdrowieniu*, *za które składa dzięki Bogu*, *O postaniu księgi Baruchowej z Babilonu do Jerozolimy i pieniędzy tam zebranych*, *i.t.d.*, *O przemianie wody w wino*, *wygnaniu z kościoła kupczących*, *o przyszej męce*, *i.t.d.*

W budowie gramatycznej tytułów wyróżnia się formy rzeczownikowe w postaci równoważników zdań i formy czasownikowe w postaci zdań prostych i złożonych:

a) formy nominalne

Tytuły biblijne genetycznie wywodzą się z summ, zamieszczanych na początkach rozdziałów. Redaktorzy, streszczając ustępy i opisując dzieje i działania Chrystusa, bardzo często wykorzystywali formy werbalne typu: ‘opowiada’, ‘chodzi’, ‘naucza’, ‘lituje się’, ‘pości’ itp. W tytułach biblijnych bardzo rzadko używa się form czasownikowych, dlatego mają one najczęściej postać *r ó w n o w a ż n i k ó w z d a ń*, np.:

Powołanie pierwszych uczniów (TB), *Uzdrowienie świątyni Piotra* (SZL), *Drugie rozmnożenie chleba* (TB), *Pozorna i rzeczywista nieczystość* (FR), *Przemienienie na górze* (WOL), *Działalność Jana Chrzciciela* (D), *Bogaty młodzieniec* (K), *Dobra lub zła budowa* (BT), *Miłość bliźniego* (TB).

W tytułach najczęściej pomija się czasowniki oznaczające jakąś czynność, imiona postaci biblijnych oraz terminy religijne typu 'przypowieść' czy 'kazanie', np.:

Owca zagubiona (BT) // *Podobieństwo o zagubionej owcy* (FR)
Przysięgi (R) // *O przysiędze* (WUJ) // *Uczy o przysiędze* (SZL)
Błogosławieństwa (EM) // *Osiem błogosławieństw* (D)
Tředowaty (BTB) // *Uzdrowienie tředowatego* (BT)
Wjazd do Jerozolimy (BT) // *Wjazd Jezusa do Jerozolimy* (TB)
Ukrzyżowanie (D) // *Ukrzyżowanie Jezusa* (EM).

Rozpoczynanie tytułów od *O*, a co za tym idzie pomijanie członów werbalnych typu 'Jezus naucza' (*Jezus naucza o pokorze*), jest kolejnym dowodem na to, iż w budowie tytułów wydawcy kierowali się dążnością do maksymalnej prostej języka, np.:

O pożądlivości, zgorszeniu i cudzołóstwie (SZL, WUJ)
O drodze wąskiej i szerokiej (WUJ)
O modlitwie (SZL)
O ufności Bogu (WUJ, SZL)
O prawdziwej wielkości (BTB, TB)
O budowaniu na skale (R)
O naśladowaniu Jezusa (R)
O sądzeniu innych (R)
O wewnętrznej czujności (WOL)
O pokorze (WOL)
O unikaniu okazji do złego (WOL)

b) formy zdania

Konsekwencją tych krótkich zdań oznajmujących, za pomocą których summowano rozdziały, są tytuły o właśnie takiej formie:

Jezus ucisza burzę (BTB), *Jezus uzdrawia sparaliżowanego* (BTB), *Jezus lituje się nad ludem* (TB), *Jezus zapowiada zaparcie się uczniów* (TB), *Chrystus piętnuje faryzeuszów* (D), *Jezus błogosławi dzieci* (BT), *Jezus przez swoich odrzucony zbawia pogan* (WOL).

Tytuły w formie zdań rozkazujących i pytających nie są tak liczne. Zdają się służyć nawiązaniu dialogu z czytelnikiem, a nade wszystko podkreślają główne nakazy i zakazy moralne formułowane w odnośnych fragmentach Pisma św., np.:

Nie oszczędzaj (FR), *Nie zabijaj* (BTB), *Nie odplacać złem za złe* (WOL), *Nie troszczcie się* (BTB), *Pójdź za mną* (D)

Jak dawać, Jak się modlić (FR), *Jak sprzeciwić się złu* (D), *Czym Synem jest Jezus* (BTB), *Kogo się bać* (TB).

Zdania złożone pojawiają się tylko w jednym wydaniu Biblii:

Proście, szukajcie, kolączcie (BTB), *Judasz zgadza się zabić Jezusa* (BTB)

ZAKOŃCZENIE

Tytuły stały się integralnym elementem tekstu biblijnego. Stanowią one uwieńczenie podziałów ksiąg świętych, ułatwiających wiernym ich lekturę. Sumując i wydobywając sensy kolejnych perykop, z pewnością pomagają w obcowaniu z trudnym tekstem Biblii. Jednakże odbiorcy prawdopodobnie nie mają świadomości tego, iż tytuły nie zawsze były obecne w Piśmie św. Z pewnością nie wiedzą również, że są one dziełem tłumaczy i wydawców, a nie autorów ksiąg staro- i nowotestamentowych, ponieważ we wstępach i komentarzach do kolejnych wydań Biblii w ogóle się o tym nie wspomina.

W tytułach ewangelicznych stosuje się: 1. krótkie formy językowe (głównie równoważniki zdań i zdania oznajmujące), co sprawia, iż stają się „przezroczyście”, a czytelnik nie skupia na nich swojej uwagi więcej, niż wymaga tego zrozumienie tekstu; 2. tytuły powtarzalne, co wiąże się z brakiem indywidualności nomenklatury, a co za tym idzie, rzadkim operowaniem metaforyką; 3. stałe związki wyrazowe, często w postaci związków frazeologicznych; 4. tytuły konkretne, informujące faktycznie o tym, o czym mówi dana perykopa, dlatego odnoszą się one do myśli i działań pojedynczych osób, jak i całych plemion oraz wytworów owych działań, do historii rodowych, do nakazów postępowania, do opisów wyglądu świątyń, szat i pałaców.

Opisane wyżej wnioski odnoszą się do Ewangelii według św. Mateusza. Ale w jakim stopniu przedstawione prawidłowości można zastosować do całości Pisma św.? Analiza materiału zebranego z opowiadań staro- i nowotestamentowych wykazuje, iż na ich podstawie można wyodrębnić główne tendencje w budowaniu tytułów biblijnych. Tytuły te cechują się konkretnością, np.: *Zdobycie i zburzenie Jeruzalem* (ST), *Wystrój pałacu królewskiego* (ST), *Paszchur więzi Jeremiasza* (ST), *Uгода między Izaakiem a Abimelkiem* (ST), *Nakarmienie pięciu tysięcy* (NT), *Nie zabijaj* (NT), *Powołanie pierwszych uczniów* (NT); silnym związkiem z tradycją biblijną, a co za tym idzie, powtarzalnością i brakiem indywidualności, np.: *Układ Jakuba z Labanem* (ST-BTB) // *Nowy układ Jakuba z Labanem* (ST-BT), *Rodowód Jezusa Chrystusa* (NT-EM, WUJ) // *Rodowód Jezusa* (NT-R, BT,

FR, BTB) // *Rodowód Pana Jezusa* (NT-K) // *Rodowód Chrystusa* (NT-D, SZ); wykorzystywaniem stałych połączeń wyrazowych, np.: *Stworzenie świata* (ST), *Upadek pierwszych ludzi* (ST), *Kain i Abel* (ST), *Plagi egipskie* (ST), *Dziesięć przykazań* (ST), *Dawid i Goliat* (ST), *Mądry wyrok Salomona* (ST), *Ucieczka z Egiptu* (ST), *Kazanie na Górze* (NT), *Droga krzyżowa* (NT).

Znaczna część tych połączeń leksykalnych została utrwalona w potocznej świadomości w postaci związków frazeologicznych, np.: *Wieża Babel* (ST) – por. „wieża Babel, istna wieża Babel: a) «zgromadzenie ludzi wielu narodowości, mówiących różnymi językami»: Rozbrzmiewała tu mowa ukraińska, rosyjska, litewska, rumuńska – cała wieża Babel w pomieszaniu wschodnioeuropejskim. *Igor Newerley, Chłopiec z salskich stepów* 185 b) «rozgardiasz, zamieszanie»: U nas ciągle kłótnie; pojedynki. Dziś Jałowiecki ma strzelać się z Duniem. Istna wieża Babel. *Adam Mickiewicz, Listy II*³⁹; *Arka Noego* (ST) – por. „arka przymierza «w starym zakonie skrzynia, w której przechowywano tablice dziesięciu przykazań» 2. przen. żart. Arka Noego «wielki, niezgrabny powóz»: Ekwipaże [...] od starych Ark Noego [...] aż do nowych wiedeńskich i warszawskich powozów. *Józef Ignacy Kraszewski, Latarnia czarnoksiężka III 12*⁴⁰; *Manna z nieba* (ST) – por. 1. kasza manna 2. manna (biblijna) «rodzaj porostów kruszących się w stanie suchym i unoszonych przez wiatr» 3. przen. manna z nieba spada komu «coś komuś przychodzi łatwo, bez wysiłku» (...) Życ manną niebieska albo bożą «nie mieć stałych dochodów, utrzymywać się nie wiadomo z czego»⁴¹; *Syn marnotrawny* (NT) – por. syn marnotrawny «człowiek, który zawinił, opamiętał się; nawrócony grzesznik»: Syn wracam marnotrawny, ni bogacz, ani sławny... Nie zamykajcie domu. *Leopold Staff, Poezje I 104*⁴²; rzadkim operowaniem metaforyką, np.: *Miasta ucieczki* (ST), *Dwa fundamenty* (NT), *Sól i światło* (NT).

Tytuły biblijne funkcjonują w naszej potocznej świadomości. Każdy, kto miał do czynienia z Biblią (czy to podczas prywatnej lektury, liturgii, czy katechezy) potrafi prawidłowo skojarzyć genezę tytułów takich, jak np.: *Przypowieść o synu marnotrawnym* (NT), *Powołanie pierwszych uczniów* (NT), *Dziesięć Przykazań* (ST), *Zniszczenie Sodomy i Gomory* (ST), *W Ogrójcu* (NT) z tekstem świętym. O popularności i znajomości opisywanych tytułów świadczy fakt, iż symbolika nazewnictwa biblijnego jest bardzo często wykorzystywana w sztuce: w malarstwie (np.: H. Heming, *Sąd Ostateczny*; L. Da Vinci, *Ostatnia Wieczerza*; A. Dürer, *Apokalipsa*), w literaturze (np.: W. Żukrowski, *Kamienne tablice*; S. Rey-

³⁹ Skorpka, dz. cyt., s. 568.

⁴⁰ Tamże, t. I, s. 89.

⁴¹ Tamże, s. 422.

⁴² Tamże, t. II, s. 252.

mont, *Ziemia obiecana*) czy w muzyce (np.: J. Kaczmarski, *Przejście Polaków przez Morze Czerwone*).

WYKAZ UŻYWANYCH SKRÓTÓW

- BT – *Pismo święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, oprac. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, Poznań–Warszawa 1989.
- BTB – *Biblia to jest Pismo święte Starego i Nowego Testamentu. Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego*, oprac. Komisja Przekładu Pisma świętego, Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne 1980.
- D – *Pismo święte*, ks. E. Dąbrowski, Warszawa 1952.
- EM – *Ewangelia św. Mateusza. Przekład ekumeniczny na 2000-lecie chrześcijaństwa*, Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce 1997.
- FR – *Biblia w przekładzie ks. J. Wujka z 1599 r. Transkrypcja typu B oryginalnego tekstu z XVI w.*, ks. J. Frankowski, Warszawa 1999.
- H – *Nowy Testament w przekładzie z języków oryginalnych. Ewangelia według św. Mateusza*, ks. J. Homerski, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1995.
- K – *Pismo święte Nowego Testamentu*, S. Kowalski, Warszawa: PAX 1957.
- R – *Nowy Testament*, przełożył z greckiego bp M Romaniuk, Częstochowa 1996.
- TB – *Biblia to jest Pismo święte Starego i Nowego Testamentu, Nowy przekład z języka hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego*, Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne 1975.
- SZL – *Nowy Testament Jezusa Chrystusa w przekładzie ks. J. Wujka*, ks. A. Szlagowski, Kraków 1923.
- W – *Nowy Testament w przekładzie ks. dr J. Wujka z 1593 r.*, ks. W. Smerka, Kraków 1960.
- WOL – *Pismo święte Nowego Testamentu*, ks. M. Wolniewicz, Poznań 1983.
- WUJ – *Nowy Testament w przekładzie polskim W. O. Wujka T.J.*, Księża Jezuiti, Kraków 1948.

BIBLIOGRAFIA

Źródła – polskie przekłady Pisma św.

1. Nowy Testament To jest Święta Pana Jezusa Christusa Ewangelia, od Ewangelistów y od innych Apostołów napisana. Kraków 1568 (po 2 I) w Drukarni Stanisława Scharffenberga, Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi, Mf 891.

2. Biblia Królowej Zofii (Szarospatacka) wraz ze staroczeskim przekładem Biblii, wyd. S. Urbańczyk i V. Kyas, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965-1971.

3. Nowy Testament Naszego Jezusa Chrystusa, w Warszawie nakładem Towarzystwa Biblijnego Warszawskiego w drukarni N. Glücksberga, 1821
4. Nowy Testament naszego Jezusa Chrystusa, Lwów 1839.
5. Biblia. Nowy Pana Naszego Jezusa Chrystusa Testament z łacińskiego na język polski przełożony przez ks. Jakóba Wujka, uczynione za przyzwoleniem A. Dunina Arcybiskupa Gnieźnieńskiego i Poznańskiego, Lipsk 1858.
6. Biblia łacińsko-polska czyli Pismo święte Starego i Nowego Testamentu podług textu łacinskiej Wulgaty i polskiego przekładu X. Jakóba Wujka z komentarzem Menochiusza T. J. Przełożonym na język polski, X. S. Kozłowski, Wilno 1861.
7. Dzieje Starego i Nowego Testamentu czyli wybór przykładów i nauk z Pisma świętego według wydania T. Derome, ks. K. B. Grabowski, Warszawa 1865.
8. Nowy Testament Pana Naszego Jezusa Chrystusa z greckiego na polski wiernie i pilnie przetłumaczony, Berlin 1868.
9. Biblia łacińsko-polska czyli Pismo święte Starego i Nowego Testamentu podług textu łacinskiej Wulgaty i polskiego przekładu X. Jakóba Wujka z komentarzem Menochiusza T. J. Przełożonym na język polski, X. S. Kozłowski, 1887.
10. Pismo święte Starego i Nowego Testamentu podług textu łacińskiego Wulgaty, przekład X. Jakóba Wujka podług J. Fr. Allioloi, ozdobione przeszło 1000 ilustracjami autentycznych pomników i zabytków starożytności świata biblijnego, X. H. Kossowski, Warszawa 1893.
11. Nowy Testament Jezusa Chrystusa w przekładzie ks. J. Wujka, ks. A. Szlagowski, Kraków 1923.
12. Nowy Testament w przekładzie polskim W. O. Wujka T.J, Księża Jezuici, Kraków 1948.
13. Pismo święte w tłumaczeniu ks. Jakóba Wujka, J. Archutowki, W. Hozakowski, J. Kruszyński, W. Michalski, F. Rosłaniec, P. Stach i W. Szczepański, Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin 1926.
14. Pismo święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie polskim W. O. Jakóba Wujka T.J., ks. S. Styś, ks. J. Rostworowski, Kraków 1935.
15. Pismo święte, ks. E. Dąbrowski, Warszawa 1952.
16. Pismo święte Nowego Testamentu, S. Kowalski, Warszawa: PAX 1957.
17. Nowy Testament w przekładzie ks. dr J. Wujka z 1593 r., ks. W. Smerka, Kraków 1960.
18. Biblia to jest Pismo święte Starego i Nowego Testamentu. Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego, oprac. Komisja Przekładu Pisma Świętego, Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne 1980.
19. Pismo święte Nowego Testamentu, ks. M. Wolniewicz, Poznań 1983.
20. Pismo święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, oprac. Zespół Biblistów Polskich z incjatywy Benedyktynów Tynieckich, Poznań–Warszawa 1989.
21. Brandstaetter R., Ewangelia według Świętego Mateusza, Warszawa 1990.

22. Nowy Testament w przekładzie z języków oryginalnych. Ewangelia według św. Mateusza, ks. J. Homerski, Lublin 1995.
23. Nowy Testament, przełożył z greckiego bp. M Romaniuk, Częstochowa 1996.
24. Biblia w przekładzie ks. J. Wujka z 1599 r. Transkrypcja typu B oryginalnego tekstu z XVI w., ks. J. Frankowski, Warszawa 1999.

Źródła – obcojęzyczne i niekatolickie przekłady Pisma św.

1. Die Bibel. Altes und Neues Testament. Einheitsubersetzung, Freiburg–Basel–Wien 1980.
2. Septuaginta, ed. A. Rahlfs, editio nona, Stuttgart.
3. The Holy Bible, New York 1889./ The Holy Bible containing the Old nad New Testaments, J. Parker, London 1804.
4. Wulgata (Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem), editio altera, t. I-II, Stuttgart 1975.
5. Nowy Testament Pana naszego Iezusa Chrystusa z greckiego na język polski pilnie i wiernie przetłumaczony a teraz podług Edycji Gdańskiej z Roku 1632 i Edycji Berlińskiej z roku 1810 przedrukowany w Królewcu, w Drukarni Degen w Roku 1823.
6. Biblia to jest pismo święte Starego i Nowego Przymierza Pana według edycji Gdańskiej z roku 1632 wydanej a teraz dla pożytku Zborów Polskich Ewanjelickich podług B.B. z roku 1810 wydane, na nowo przedrukowane, Wrocław 1836.
7. Pismo święte Starego i Nowego Testamentu, Wydawnictwo Księży Mariawitów, Płock 1921.
8. Ewangelia św. Mateusza. Przekład ekumeniczny na 2000-lecie chrześcijaństwa, Warszawa 1997.

TITLES AND SUBTITLES IN TRANSLATIONS OF THE BIBLE INTO POLISH

S u m m a r y

This article refers to problems which have not been addressed so far and which concern the origin, frame and structure of titles and sub-titles in Polish editions of the Bible. It also explains and orders terminological issues.

Titles had had appeared for the first time in nineteenth-century Polish translations of the Bible whereas their regular occurrence started in 1945.

There are two purposes of the Bible titles: practical and interpretative ones thanks to which readers can easily find easy and interpret a given fragment of the Bible. Professing traditions makes titles to be repetitive forms built on the same basis to a great extent. That is why Bible titles are characterized by the lack of individuality, rare use of metaphors and the use of firm word-connections (often in the form of idiomatic combinations). Apart from that, titles are used:

1. strictly with reference to Bible tales,

2. to summarize the content of stories,

3. in quotation forms.

Nominal forms – in the form of sentence equivalents – dominate in grammatical structures of the titles. Verbal forms – in the form of single or complex sentences – are used rarely.

The Bible titles are present in common consciousness of each human being. The symbolics of the Bible nomenclature is very often exploited in art, a fact which proves the popularity of the Bible titles.

Słowa kluczowe: tytuł, śródtytuł, podtytuł, Biblia, segmentacja tekstu.

Key words: title, mid-title, sub-title, Bible, text segmentation.